

ПРИРОДА ОБ'ЄКТІВ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Щодо природи об'єктів експертного дослідження серед учених існують дві точки зору. Прихильники першої з них визначають об'єкт експертизи як матеріальні або матеріалізовані носії інформації, фактичних даних про подію злочину, що встановлюються за допомогою спеціальних знань під час проведення експертизи як засобу доказування в кримінальному провадженні.

На думку О. Р. Шляхова, «об'єкти експертизи – це закріплені в матеріалах кримінальної справи та передбачені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації; головна роль належить речовим доказам, речовій обстановці місця події, зразкам для порівняльного дослідження» [1]. Так, Ю. К. Орлов виокремлює загальний об'єкт експертизи, який визначає як предмети матеріального світу, вивчення яких експертом дає змогу встановити фактичні дані, необхідні для експертизи, а також безпосередній об'єкт експертизи як «сукупність властивостей предмета, які підлягають експертному дослідженню» [2]. Автори «Енциклопедії судової експертизи» тлумачать зазначену категорію як матеріальні об'єкти, що містять інформацію, необхідну для виконання експертного завдання [3]. Натомість Е. Б. Сімакова-Сфремян стверджує, що загальним об'єктом судових експертиз є лише матеріальні (матеріалізовані) утворення, що слугують засобом розпізнання фактів та обставин, які цікавлять слідчого (суд) [4]. Сучасні українські науковці за основу визначення загального об'єкта експертизи беруть передусім його матеріальну сутність [5].

Так, Т. В. Авер'янова вважає неточним твердження про те, що об'єктом експертизи є річ матеріального світу, яка слугує джерелом доказової інформації. Адже оскільки власне річ є носієм інформації, лише вона (інформація) має доказове значення, і саме завдяки її належності до справи ми називаємо цю систему (носій і його зміст) речовим доказом [6]. Таку позицію підтримує Т. В. Сахнова, яка вважає, що об'єктами експертизи можуть бути лише предмети, документи, які залучені у сферу кримінального судочинства та набули процесуального статусу [7]. Дещо іншу точку зору обстоює М. Г. Щербаковський, який вважає, що автори змішують різні поняття: об'єкт «експертного дослідження», «речовий доказ» і «документ». Об'єктом експертного дослідження є не речові докази (це процесуальні категорії), а предмети й документи як матеріальні або матеріалізовані носії інформації. Об'єкт, досліджений експертом і такий, що містить інформацію про злочин, може набути процесуального статусу речового доказу згідно зі ст. 93 КПК України, а в разі відсутності відповідної інформації втрачає своє значення в кримінальному провадженні. Водночас він не втрачає статусу об'єкта експертизи. Об'єкти експертного дослідження є джерелами не лише доказової, а й орієнтуючої інформації.

Прихильники другої точки зору стверджують, що об'єктами експертного дослідження можуть бути процеси, явища, у тому числі фрагменти події злочину. Так, В. Д. Арсент'єв, розглядаючи об'єкт експертизи з філософських позицій, стверджує, що це – об'єкт пізнання, явище, існуюче саме по собі (об'єктивно) [7].

На підставі аналізу наявних у літературі визначень об'єкта експертизи Р. С. Белкін доходить висновку, що «об'єктами судової експертизи можуть бути матеріальні утворення (матеріальні об'єкти) та процеси, до яких належать явища, події, дії» [9]. Законодавець також вказує на можливість дослідження явищ. Адже, згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів».

Одним з різновидів нематеріальних об'єктів експертного дослідження є криміналістична ситуація, яку Г. В. Прохоров-Лукін відносить до безпосереднього об'єкта дослідження [11]. Засновник ситуалогічних досліджень на місці події Г. Л. Грановський стверджує, що «об'єктом ситуаційної експертизи є подія злочину, яка відобразилася не лише в окремих слідах, а й у речовій обстановці місця події загалом» [12]. Підтримує цю позицію В. М. Плєскачевський, який серед об'єктів судово-балістичного дослідження на місці події вказує на поділ злочину у формі, найбільш наближений до реальних подій [13]. І. А. Гедигушев пропонує вважати об'єктом ситуаційної експертизи систему властивостей ситуації, у якій відображається динаміка окремих та/або основних подій. У словнику ситуацію визначено як «сукупність умов і обставин, що створюють певне становище» [14]. У криміналістиці ситуацію тлумачать значно ширше, зокрема як обстановку, яка склалася і схильна до змін.

Т. С. Волчецька розглядає різні види криміналістичних ситуацій, у тому числі кримінальні ситуації, що об'єднують дії злочинця на різних етапах учинення злочину: це і підготовка до злочину, і безпосередньо саме злочинне діяння, а також дії злочинця й інших осіб зі знищення або приховання слідів злочину [15].

Таким чином, поняття ситуації співвідноситься з поняттям умов.

Інформація про обставини події загалом або її окремі фрагменти є предметом експертизи, а об'єктами експертизи слугує речова обстановка місця події та її складові. Елементи події злочину є предметом експертного дослідження, а не його об'єктом.

Питання про включення до об'єктів експертизи лише матеріальних предметів, фрагментів речової обстановки або також подій чи процесів є сумнівним. Ю. К. Орлов вважає, що експертному

дослідженню можуть підлягати не лише конкретні предмети, а й різні процеси (події, явища, дії), на підставі вивчення яких експерт пізнає інші факти, що є предметом експертизи [16].

Так, аналіз локалізації, форми, розташування слідів ушкоджень на перешкоді дає змогу експерту встановити особливості процесу злочину. У широкому гносеологічному значенні об'єктом пізнавальної діяльності експерта можуть бути як матеріальні предмети, утворення, так і фрагменти діяльності, дії, процеси, явища, будь-який факт. За такого підходу встановлення подій експертним дослідженням здійснюється не безпосередньо, а опосередковано (за слідами-відображеннями цих подій у навколишньому матеріальному середовищі).

Тому більш доцільне вузьке розуміння загального об'єкта експертного дослідження, а саме – лише як матеріальних предметів, речей, що піддаються експертному дослідженню. Таке розуміння об'єкта більш виправдане з таких причин. По-перше, якщо об'єктом вважати події, то змішуються поняття об'єкта і предмета (завдань) експертизи. Об'єкти експертизи, що направляються експертів для дослідження, визначає ініціатор провадження експертизи. Чи буде експерт вивчати їх з погляду відображення в них яких-небудь процесів або виявляти і оцінювати ознаки, що безпосередньо властиві цьому об'єкту, – це питання предмета експертизи. По-друге, на відміну від інших видів пізнавальної діяльності, об'єкт експертного дослідження є поняттям не лише гносеологічним, а й правовим, становить єдність гносеологічного та правового аспектів. У вузькому значенні об'єктами експертизи можуть бути лише матеріальні об'єкти (матеріалізовані джерела інформації), до яких можуть бути застосовані процесуальні процедури, пов'язані з виявленням, фіксацією, вилученням та наданням експерту на дослідження. Правовий же режим може бути поширений лише на реально існуючі об'єкти.

Об'єкти нематеріальної природи (факти, події минулого, психіка людини, криміналістичні ситуації) можуть сприйматися лише як гносеологічна категорія. Дослідження таких об'єктів може розглядатися лише в пізнавальному, а не в правовому значенні. Таке розуміння об'єкта експертного дослідження становить, на нашу думку, не лише наукову, а й практичну цінність. Явища та процеси, котрі реально існують або існували в минулому, можна пізнати експертним шляхом лише за допомогою дослідження матеріальних об'єктів, що зазнали змін під впливом процесу, або предмети, які знаходилися в тому середовищі, де відбувався процес.

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», зазначивши, що *«судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, які містять інформацію про обставини справи...»* та виключивши з переліку об'єктів «явища і процеси». Такої самої правки потребує визначення судової експертизи, наведене в ст. 1 Проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність».

Список використаних джерел

1. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение : учеб. пособие / А. Р. Шляхов. – М. : Юрид. лит., 1979. – 168 с.
2. Орлов К. К. Объект экспертного исследования / Ю. К. Орлов // Труды Всесоюзного научно-исследовательского института судебных экспертиз. – М. – 1974. – Вып. 8. – С. 41–42.
3. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Российской. – М. : Юрист, 1999. – 552 с.
4. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактної-слідової взаємодії об'єктів : монографія / Е. Б. Сімакова-Єфремян. – Харків : Гриф, 2004. – 176 с.
5. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-довід. посіб. / [уклад.: Ю. М. Грошев, М. Л. Цимбал, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін.]. – Харків : Одиссей, 2004. – 448 с.
6. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2006. – 480 с.
7. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза / Т. В. Сахнова. – М. : Городец, 1999. – 368 с.
8. Арсеньев В. Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. – 1980. – Вып. 14. – С. 2–23.
9. Белкин Р. С. Курс криминалистики : пособие / Р. С. Белкин. – М. : Закон и право, 2001. – 837 с.
10. Комиссарова Я. В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном процессе / Я. В. Комиссарова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 240 с.
11. Прохоров-Лукин Г. К. Теоретические и методические основы судебно-экспертной ситуалогии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. В. Прохоров-Лукин. – Киев, 1993. – 20 с.
12. Грановский Г. Л. Ситуалогическое исследование места происшествия / Г. Л. Грановский // Программирование и ситуалогические методики трассологических исследований : сб. науч. тр. – 1979. – Вып. 37. – С. 102–109.
13. Плескачевский В. М. Судебно-баллистические экспертные исследования на месте происшествия / В. М. Плескачевский // Вопросы судебной экспертизы : сб. науч. тр. – 1974. – № 17. – С. 20–26.

14. Гедыгушев И. А. Судебно-медицинская экспертиза при реконструкции обстоятельств и условий причинения повреждений (методология и практика) / И. А. Гедыгушев. – М. : Городец, 1999. – 214 с.
15. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая ; под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Калининград. гос. ун-т, 1997. – 248 с.
16. Орлов Ю. К. Объект экспертного исследования / Ю. К. Орлов // Труды Всесоюзного научно-исследовательского института судебных экспертиз. – 1974. – Вып. 8. – С. 40–44.